

**Osmanlı Devleti,
Rusya ve İran Üçgeninde
Antlaşmalarla
Sonuçlanan Azerbaycan
(1747-1830)**

Dr. Dadash MUTALLİMOV

© Copyright 2020

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-605-258-848-2

Kitap Adı

Osmanlı Devleti, Rusya ve İran Üçgeninde Antlaşmalarla Sonuçlanan
Azerbaycan (1747-1830)

Yazar

Dadash MUTALLİMOV

Yayın Koordinatörü

Yasin Dilmen

Sayfa ve Kapak Tasarımı

Akademisyen Dizgi Ünitesi

Yayıncı Sertifika No

25465

Baskı ve Cilt

Sonçağ Matbaacılık

Bisac Code

HIS000000

DOI

10.37609/akya.368

GENEL DAĞITIM
Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

*“Azerbaycan yüreęimde bir řah damardır.
Ben Yakup gibiyim uzun yıllardır
Orda Yusuf’umun kokusu vardır.
Ve hasreti gönlümde büyük Türkistan kadardır”.*

(Yavuz Bülent Bakiler)

ÖNSÖZ

Azerbaycan stratejik açıdan önemli bir bölge olup, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde çok önemli bir geçiş noktasıdır. Doğudan Çin ve Asya'dan başlayıp batıdan Avrupa ve Akdeniz'e kadar uzanan tarihi 'İpek Yolu' da bu topraklardan geçmektedir. Azerbaycan en önemli özelliğinden biri de birçok farklı etnik gurubu içerisinde barındırmasıdır. Dini yapı olarak da sahip olduğu çeşitlilik bölgeye farklı bir ayrıcalık katmaktadır. Stratejik öneminden dolayı bölge tarihi boyunca Hunların, Arapların, Bizanslıların, Moğolların, Osmanlı Devletinin, İran ve Rusya gibi yükselen büyük güçlerin sürekli ilgi odağı olmuştur. Bu ilgiden dolayı Azerbaycan; etnik, kültürel ve politik anlamda derinden etkilenmiş ve şekillenmiştir.

Sınır komşularından Osmanlı Devleti Azerbaycan'la olan ilişkileri tarih süreç içerisinde akılcı, gerçekçi, kalıcı barış ve istikrarı sağlama için dostane olarak sürdürülmüştür. Diğer komşuları olan Rusya ve İran toprakları kendi sınırlarına katma ve doğal kaynakları elde etmek için mücadele içinde olmuşlardır. Kimi zaman savaşılar, kimi zaman da ittifak yaparak kendi çıkarları için Azerbaycan topraklarına göz dikmişlerdir. Bu kitapta biz Osmanlı Devleti, Rusya ve İran üçgeninde baş veren olayları göz önünde bulundurarak ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Bu çalışmamda her türlü yardımı benden esirgemeyen ve yazmama ilham veren, danışman hocam Prof. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ'a, konu ile ilgili görüşlerini benimle paylaşma nezaketi gösteren Prof. Dr. Barış ÖZDAL'a ve İslam Tarihi ve Sanatları bölümünün diğer hocalarına teşekkürü bir borç bilirim.

Bu kitabı, benden maddi, manevi hiçbir desteđi esirgemyen aileme ithaf ediyorum.

Dr. Dadash MUTALLİMOV

Ankara 2020

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.md.	: Adı geçen madde
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
s.	: Stranica
ss.	: Sayfadan sayfaya
T.	: Tom (cilt)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birlięi
ABD	: Amerika Birleşmiş Devletleri
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	1
------------	---

Bölüm 1

Azerbaycan Tarihi ve Kuruluşu	5
A. Azerbaycan İsmi'nin Ortaya Çıkışı	5
B. Azerbaycan'ın Coğrafik Durumu	6
C. Azerbaycan'ın Kültürel Yapısı	8
D. Azerbaycan'da Yaşam ve Ekonomi	10
E. Azerbaycan'da Dini Durum.....	13
1. Putperestlik	14
2. Zerdüştlük	16
3. Yahudilik.....	21
4. Hristiyanlık	23
5. İslam	27
F. Azerbaycan Topraklarına Türklerin Yerleşmesi	29
G. Azerbaycan'ın Tarihi Başlangıçtan XIX. Yüzyılın Başlarına Kadar	31

Bölüm 2

Azerbaycan'da Hanlıklar Devri ve Anlaşmalar	43
A. Azerbaycan'da Hanlıkların Kuruluşu	43
1. Karabağ Hanlığı.....	44
2. Gence Hanlığı	46
3. Şeki Hanlığı.....	47
4. Kuba Hanlığı	49
5. Bakü Hanlığı	50
6. İrevan Hanlığı	51
7. Şirvan Hanlığı	53
8. Talış (Lenkeran) Hanlığı.....	53

B. Azerbaycan Hanlıklarının Osmanlı Devleti ile Siyasi İlişkileri.....	54
1. Çarlık Rusya'sının Azerbaycan Hanlıklarını İşgal Etmesi.....	61
2. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi ve Rusların Kafkasya'ya Yerleşmelerinde Bu Harbin Etkileri.....	63
3. Gülistan Antlaşması.....	65
4. Türkmençay Antlaşması.....	67
5. Edirne Antlaşması.....	72
a. Ermenileri Azerbaycan Topraklarına İskân Siyaseti.....	77
b. İran Ermenilerinin (Çarlık Rusyası') Tehciri.....	81
c. Ermenistan'ın Sınır Bölge Olarak Kuruluşu.....	83
SONUÇ	85
KAYNAKLAR.....	91
EKLER	97

KAYNAKLAR

- ABBASOĞLU, Sevil İrevanlı, Kafkaslardaki Kırım ve Sürgünler Batı Azerbaycan'da Rus ve Ermenilerin Yaptığı Soykırım, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2015.
- ABDULLAYEV, Mehman Qemberoglu, Xanlıqlar v Rus Müstmlkçiliyi Dövründ Şimal Azrbaycanda Aqrar Münasibtlr XIX srın 40-cı İllrin Qdr, Bakı, 2005.
- ADAM, Baki, Dinler Tarihi el Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2005.
- ADIGÖZEL, Mirze Bey, Karabağname, Yazıcı Neşriyatı, Bakı, 1989.
- AHUNDOV, Nazim, Garabağ Salnameleri, Yazıcı Neşriyatı, Bakü, 1989.
- ALİYARLI, Süleyman, Azərbaycan Tarihi (Uzak Keçmişten 1870 ci İllere Geder), Azərbaycan Neşriyyat, Bakı, 1996.
- ARIK Durmuş, Hristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar), Aziz Adanç Yayınları, Ankara, 2005.
- AŞURBEYLİ, Sara, Bakü Şehrinin Tarihi, Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü, 1998.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, "Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Güz 2001, Sayı 19, C. 4.
- AZERBAIJAN Milli Ansiklopedisi, "Baptisteri", C. I, Elmi Merkezi, Bakı, 2009.
- AZERBAIJAN Soviyet Ensiklopediyası, "Zerdüşt", Bakü, 1980.
- BAKIHANOV, Abbaskulu Ağa, Gulistan-ı İrem, Azərneşir, Bakı, 2001.
- BEYDİLLİ, Kemal, "1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, C. XIII.
- BUNYATOV Z.M. - Yusufov, Y.B, Azərbaycan Tarihi, Azərneşir, Bakü, 1994.
- BÜNYADOV, Z. M., Azərbaycan, VII-IX Asırlarda, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1989.
- CAFEROĞLU, Ahmet, Azərbaycan, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940.
- CAVANŞİR, Ahmet Bey, Karabağ Hanlığının Tarihi, (çev. Şükürzade E.B), Türkmenistan Türkleri İle Dayanışma Derneği Yayınevi, İstanbul, 1993.
- CEBRAYİLOV, Neriman, Göyçay; Tarih, İktisadiyat, Medeniyet, Zirve neşriyatı, Bakü, 2005.
- CEMAL, Gökce, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya siyaseti, İstanbul Yayın Evi, İstanbul, 1979.
- DADAŞZADE, Memmed, Azərbaycan Halkının Orta Esr Menevi Medeniyeti, Elm, Bakı, 1985.
- DUBROVİN N.F. İstorii Voym İ Vladiçestvo Russkiy Na Kafkaze, Sank Peterburg, 1871
- DVORNİK, Francis, Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a, (çev. Meh-metAydın) Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 1990.
- EİYEYEV, Fuad-Hesenov, Urfan, İrevan Hanlığı, Şerg-Qerb Yayınları, Bakı, 2007.
- EMİRBEOVA, Nermine Şövkət kızı, Armyanskiy Faktov v Kompanii 1826 g, II Rusko-İranskoy (Kadjars-koy) Voynı, Azərbaycan Tarihi Azərbaycan Respublikası, Herb Tarihi Muzeyi, Bakü, 2009.

- ET-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, Tarih-i Taberi.
- GASİMOVA, Mihriban, Azerbaycanda Dini Hayat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlan-mamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1999.
- GEYBULLAYEV, Giyaseddin, Azerbaycan Türklerinin Teşekkülü Tarihi, Bakı, 1994.
- GÖKÇE, Cemal, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1979.
- GÖYÜŞOV, R., Azerbaycan Arkeolog yası, Bakü, 1985.
- HACINSKİ, İskender Bey, Qubalı Feteli Xanın Heyatı, Azerbaycan SSR Elmler Aka-demiyaş Neşriyyatı, Bakı, 1959.
- HESENOVA, Hacı Nurlan oğlu, Türkmencay, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Respublikası, Herb Tarihi Muzeyi, Bakü, 2009.
- HÜSEYNOV, Yunis Rzaoglu, Karabağnameler, Azerbaycan Tarihini Öğrenmek İçin Kaynak Gibi, Elm Neşriyatı, Bakı, 2007.
- İBADOV, Ramin Hemidoğlu, "Şeki Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri", Türkler Ansiklopedisi, C. V, Ankara, 2002.
- İSMAİLOV, Mehman, İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azerbaycan Tarihi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Çev; Vrfı Kurban, İstanbul, 2014.
- İSMAYILOV, Mehman – Bağirov, Mahir, Şeki Hanlığı, Yayını Yok, Bakı, 1997.
- İŞİPEK, Ali Rıza – Aydemir, Oğuz, Çeşme Deniz Savaşı 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşları, Denizler Kitapevi, İstanbul, 2006.
- KAGANKATVATSI, Moiseya, İstoriya Agvan, V Tipografi İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankt Peterburg, 1861.
- KARABAĞLI, Mirza Cemal Cevanşir, Karabağ Tarihi, (çev. Tahir Sünbül), Kök Yayınları, Ankara, 1990.
- KARACA, Yusuf, "Ermeni Göçleri", Berikan Tarih Ansiklopedisi, Berikan Yayınları, Ankara, 2002, C. II.
- KOZUBSKİ, E.İ., İstoriya Goroda Derbenta, Russkaya Tipografiya V. M. Sorokina, Temir-Han Şura, 1906.
- KÖPRÜLÜ, M. F., "Azeri", İslam Ansiklopedisi, C. 2, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993.
- KUTLUK, Adnan, "Azerbaycan Hanlıkları", Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1950, C. 1-33.
- MAKHAN'KO M. A. Varfolomey, ap. // Pravoslavnya entsiklopediya. T. 6. / Podred. Patriarkha Moskovskogo i vseya Rusi Aleksiya II., Moskva, 2003.
- MAMEDOVA, Farida, Kavkazskaya Albaniya i Albani, Tsentr İssledovaniy Kavkazskoy Albanii, Baku, 2015.
- MAMEDOVA, Farida, Politicheskayaİstoriya İ İstoricheskaya Geografiya Kavkazskoy Albanii, Elm, Baku, 1986.
- MARKOVA, Olga Petrovna, Rossiya, Zakavkazie İ Mejdunarodnie Otnoşenie v XVII Veke, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1966.
- MEHMANİ, Süleyman, İrevan Hanlığının Rusiyaya Birleştirilmesi Tarihi, Herb neşriyatı, Bakü, 1997.

- MEHMETOV, İsmail, Türk Kafkas'ında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi, (çev. Ekber N. Necef, Şamil Necefov), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.
- MEHMETOV, İsmail, Türk Kafkasında Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- MEMMEDOV, Hasım, "Osmanlı İmperyasının Harici Siyasetinde Azerbaycan Hanlıkları", Azerbaycan Elimler Akademisi, Haverleri Tarihi, Flsf v Hüquq Seriyası, 1989, N 3.
- MEMMEDOV, İsmail, Azerbaycan Tarihi, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü, 2005.
- MEMMEDOVA, İrade, Rusya İle İran Arasında Azerbaycan (Lenkeran Hanlığı), (çev. Şimşir Sebahattin), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- MİHAYLOVİÇ, Bronevski Semen, Noveyşiya Geografiçeskaya İ İstoriçeskaya İzvestiya O Kavkaze, T.2, İzdatelstvo Tip. S Selivanskogo, Moskva, 1823.
- MİRZALİ, Mirza A., "Azerbaycan'ın İsmi Hakkında Kayıtlar", Azerbaycan, Yıl: 1993. 32, Sayı 243.
- MUSTAFAZADE, Tofiq Teyyuboğlu, "Guba Hanlığı", Türk Ansiklopedisi, C. V, Ankara, 2002.
- MÜRSELOV, Cengiz, "Azerbaycan Dini İnanışlarına Genel Bakış", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C IV, S 8, Bingöl, 2012.
- NAZARALİEVA, A. M., İstoriya Poyavleniya Evreev- Aşkenazov Na Territorii Azerbaydjana, Gileya: naukovyy visny: Zbirnyk naukovykh prats, Vipusk 107, Kiev, 2016.
- NECEFLİ, Gültekin Cemil Kızı, Azerbaycan Hanlıklarının Osmanlı Devleti İle Siyasi Alakaları (XVII. asrın II. yarısı), Nurlar Yayınevi, Bakı, 2002.
- NERSESYAN, M., İz İstorii Russko – Armyanskih Otnosheniy, Erevan, 1956.
- NEŞİBLİ, Nesib, "Azerbaycan'ın Milli Kimlik Sorunu", Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt:7, Sayı:1.
- NİETZSCHE, Friedrich Wilhelm, "Böyle Buyurdu Zerdüş", Panama Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- NUSRETOĞLU, Telman, Rusya'nın Azerbaycan'da Hâkimiyet Kurma Mücadelesi (1801-1813), İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 2012.
- OKTAY, Efendiyev, Azerbaycan Tarihi XIII-XVIII. Asırlar, Elm Yayınevi, Bakı, 2007.
- ORAL, Onur, XVI'dan XX. Yüzyıla Belgelerle Edirne, Ege Basım, İstanbul, 2006.
- ORDUXANOĞLU, E. B., Karabag Ehalisi Rus-Kacar Mühariyesi dövründe, Azerbaycan Tarihi, Azerbaycan Respublikası, Herb Tarihi Muzeyi, Bakü, 2009.
- PAŞAYEVA, Elza, 1801-1830 İllerde Rusya, Türkiye ve İran Münasebetlerinde Azerbaycan Problemi, Nurlan Yayınları, Bakü, 2004.
- PAŞAZADE, Allahşükür, Kafkas'da İslam, Azereşir, Bakü, 1991.
- POD Styagom Rossii: Sbornik Arkhivnykh Dokumentov/ P44 Sost., Primech. A. A. Sazonova, G. N. Gera-simovoy, O. A. Glushkovoy, S. N. Kistereva.— M.: Russkaya Kniga, 1992.

- POTOMKİN, Vladimir Petrovich, “İstoriya diplomati”, Obedinie Gosurdarstvennih Knijno-Jurnalnih İzdatelstvo, Moskva-Leningrad, 1945, T.3.
- REHİMOĞLU, Arif, “Satranç Tahtasında Azerbaycan ve Farsistan”, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Cilt:7 Sayı:1.
- RZAYEV, A.E., Azerbaycan Tarihi XIX-XX. Asırların Evveli, Ali Mektebler Üçün Mühazire Kursu, Bakı Universitesi Yayınevi, 2010.
- SADIQOV, H., Rusya -Türkiye Münasibetlrind Cnubi Qafqaz problemi (1787-1829-cu illr), Bakı, 1991.
- SARAY, Mehmet, Azerbaycan Türkleri Tarihi, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, Dinler Tarihi, Otağ Yayınları, İstanbul, 1983.
- SEMENOV, Linoid Sergeyevic, Rasiya Mejdunarodniia na Srednım Vastoke v 20-kh gadakh XIX v, Leling-rad, 1963.
- SEYİDOV, Mirali, Azerbaycan Halkının Soy kökünü Düşünürken, Yazıcı Yayınları, Bakü, 1989.
- SİVRİOĞLU, U. T., “Sasani İmparatorluğu Döneminde İran, Mezopotamya ve Kafkasya’da Hristiyanlık ve Hristiyanlar”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C 3, S 10, 2016.
- ŞAHİN, Bekir, “Edirne Antlaşması”, Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Ağaç Yayınları, 1993.
- TAGİEV, Kövser, “Siyasi Tarihi Bağlamında Azerbaycan’da Din Eğitiminin Gelişimi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C 6, S 28, Samsun, 2013.
- TOGAN, Z. V., “Azerbaycan”, İslam Ansklopedisi, C II.
- TOGAN, Z. V., “Nadir Şahtan Sonraki Vaziyet ve Rus İstilası”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, C. II.
- TUKİN, Cemal, Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi, Üniversite Matbaacılık, İstanbul, 1947.
- TURAN, Şerafettin, “Edirne Anlaşması”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2007, C. X.
- TURKMENCHAYSKİY Mirniy Dogovor Mejdu Rossiey i İrano, Sbornik Arhivnih Dokumentov, Moskva, Russkaya Kniga, 1992.
- UMUDOĞLU, Vidadi, “Kuzey Azerbaycan Çar Rusyası Tarafından İşgali ve Sömürgeciliğe Karşı Mücadele (1801-1826)”, Aktaran, Cengiz Yavan, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Şubat 2000/01, N0: 124.
- VAYNŞTEYN, Serge- Zahar’yaev, Germen, Evrei Azerbaydjana, Etnos, S 5 (47), 2010.
- VELİYEV, Seyran, Drevniy, Drevniy Azerbaydzhan: İstoriiko-geograficheskiye Ocherki, Gyandzhlik, Bakı, 1983.
- YEŞİLOT, Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 36, Erzurum, 2008.
- YUNUSOV, Arif, Azerbaycan’da İslam, Bakı, 2004.
- YUSEFOVİCH, T.P., Dogovori Rossii s Vostokom, Sank Peterburg, Tipografiya Basta, Maskva, 1869.

- YÜKSEL, İbrahim, “Carlık Rusya’sının Azerbaycan’ı İstilas ve Osmanlı Devleti-
nin Tutumu”, Kafkas Araştırmaları, İstanbul, 1988.
- YÜKSEL, Mevlüt, I. Dünya Savaşında Erzurum’un Rus İşgalinde Düşüşü, (Ya-
yınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2006.
- ZEYNALOĞLU, Cihangir, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, Maarif Yayınları, Bakü,
1993.